Journal of Archaeology & Art

Arkeoloji ve Sanat

174: Eylül-Aralık 2023

TROYA ÖREN YERİ

ISSN 1300–4514

Journal of Archaeology & Art
Arkeoloji ve Sanat
174: Eylül-Aralık 2023

Arkeoloji Sanat Yay. Tur. San. Tic. Ltd. Şti. adına Sahibi ve yayın yönetmeni M. Nezih Başgelen
Sorumlu yazı işleri müdürü M. Nezih Başgelen
İdari yönetim Sema Başgelen
Baş editör M. Nezih Başgelen
Editör Özgür Yılmaz
İngilizce ve Almanca redaksiyon Nilgün Cön
Fransızca redaksiyon Eric Luc Jean
Uygulama Serdar Kıran

Arkeoloji ve Sanat Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazılardaki her türlü görüş ve düşüncelerin, bilimsel değerlendirmeler ve eleştirilerin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir. Arkeoloji ve Sanat Dergisi/Yayınları bunlardan herhangi bir sorumluluk kabul etmez. Yazı ve her türlü görsel malzemenin her türlü yayın hakkı saklıdır. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yönetim yeri ve yazışma adresi
Hayriye Cad. Cezayir Sok. Mateo Mratoviç Apt.
No: 5/2 Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 (pbx)
Faks: (0 212) 245 68 77

İstanbul satış mağazası
ArkeoPera Kitabevi
Yeniçarşı Cad. No: 66/A 34433
Galatasaray–Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 249 92 26

Makale yazım ve yayımlama ilkeleri web sayfamızda yer almaktadır.
https://www.arkeolojisanat.com/shop/kategori/dergi/-arkeoloji-ve-sanat-dergisi_16_58.html
editor@arkeolojisanat.com
dergi@arkeolojisanat.com

Yayın türü Uluslararası süreli yayın

ISSN 1300-4514

Baskı Punto Ajans
Seyrantepe Mh. İbrahim Karaoğlanoğlu Cd.
İspar İş Merkezi Kağıthane-İstanbul

"Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler hâlinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hâle gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'i lüzum vardır."

Gazi Mustafa Kemal

Kapak resmi: Troia Ören Yeri

Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Taş Süslemeleri Üzerine Bir Değerlendirme*

Kadriye Figen Vardar

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Anabilim Dalı, Orcid no: 0000-0003-0022-5472, kfvardar@istanbul.edu.tr

AN EVALUATION OF THE STONE ORNAMENTS OF TOPHANE KILIÇ ALI PASHA MOSQUE

Abstract

Kılıç Ali Pasha Mosque, located in the Tophane district of Istanbul, was located in a complex consisting of a madrasa, a school, a mausoleum, a treasury, a bathhouse and a fountain built by Captain-i Derya Kılıç Ali Pasha. According to the Treatises reporting the works of Mimar Sinan, the mosque was built by the architect himself. Kılıç Ali Pasha Mosque, according to the documents in the Presidential Ottoman Archive, Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdulaziz (1861- 1876), Sultan Abdul Hamid II (1876-1909) and Sultan V. It underwent several repairs during the reign of Mehmet Reşad (1909-1918). In addition, during the Republican Period, between 1959-1960 and between 2012-2013, restorations were made on the building by the foundations administration.In addition to the use of colored stone in the stone ornaments in the mosque, there are calligraphy, floral and geometric (muqarnas, checkered inclined plane transitions) arrangements. It is seen that these ornamentations were processed with traditional techniques and methods. In this study, archival documents related to the repairs of the Kılıç Ali Pasha Mosque, which will shed light on its history, were revealed, and the stone ornaments of the mosque, which show the characteristics of the Classical Period, were examined and recorded.

Keywords: Ottoman Architecture, Tophane, Kılıç Ali Pasha Mosque, Restoration, Stone, Geometric Ornamentation, Floral Ornamentation, Calligraphy..

Öz

İstanbul'un Tophane semtinde bulunan Kılıç Ali Paşa Camii, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılan ve günümüze ulaşmayan mektep hariç, medrese, türbe, hazire, hamam ve sebilden oluşan bir külliye içinde yer almaktadır. Mimar Sinan'ın eserlerini bildiren Tezkirelere göre cami, mimarın kendisi tarafından inşa edilmiştir. Kılıç Ali Paşa Camii, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861- 1876), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve Sultan V. Mehmet Reşad (1909-1918) dönemlerinde birtakım onarımlar geçirmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Döneminde de 1959-60 yılları arasında ve 2012- 2013 yılları arasında yapı üzerinde Vakıflar idaresince Restorasyonlar yapılmıştır. Camide yer alan taş süslemelerde renkli taşın kullanımı yanında yazı, bitkisel ve geometrik (mukarnas ve baklavalı eğik düzlem geçişleri) düzenlemeler bulunmaktadır. Bu süslemelerin geleneksel teknik ve yöntemlerle işlenmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Kılıç Ali Paşa Camii'nin tarihine ışık tutacak olan onarımlarına ilişkin arşiv belgeleri ortaya konmuş ve caminin Klasik Dönem özelliği gösteren taş süslemeleri incelenerek, kayıt altına alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı mimarisi, Tophane, Kılıç Ali Paşa Camii, Onarım, Taş, Geometrik süsleme, Bitkisel Süsleme, Hat Sanatı.

* Araştırma. Makale geliş tarihi: 25.07.2023; Makale kabul tarihi: 01.10.2023

Giriş

İstanbul'un Tophane semtinde bulunan Kılıç Ali Paşa Camii[1] (**Res. 1.**), ünlü denizci ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa[2] (ö. 1586/87) tarafından yaptırılan (Kolağası Mehmed Râif 2021; 96), günümüze ulaşmayan mektep hariç, medrese, türbe, hazire[3], hamam ve sebilden oluşan bir külliye[4] içinde yer almaktadır. Cami ve Türbe duvarlarla çevrili avlu içerisinde, hamam caminin batısında, medrese ise hamamın güneyinde bulunmaktadır. Avlunun dört kapısı olup, doğu ve kuzey kapıları üzerindeki tarih kitabelerine göre caminin inşası 1580-1581/ H.988 yılında tamamlanmıştır (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 459; Kuran 1986: 208; Eyice 1994: 557; Kuban 1997: 112).

Mimar Sinan'ın eserlerini bildiren Tezkiretü'l-Bünyan (Sönmez 1988: 30, 40), Tezkiretü'l-Ebniye (Meriç 1965: 78, 104, 126; Sönmez 1988: 66, 72, 76) ve Tuhfetü'l-Mi'marin (Meriç 1965: 26, 46; Sönmez 1988: 84, 93) adlı Tezkirelere göre Kılıç Ali Paşa Camii, Türbe ve Hamam mimarın kendisi tarafından inşa edilmiş olup, bu tarihlerde Mimar Sinan'ın seksen yaşını aşmış olduğu bilinmektedir. Aptullah Kuran, Kılıç Ali Paşa Camii'nin Mimar Sinan'ın eseri değil, kalfalarından birinin eseri olduğunu, türbeyi, hamamı büyük ihtimalle kendisinin tasarladığını ifade etmektedir. Medresenin ise ölümünden sonra yapıldığı görüşünü ileri sürmektedir (Kuran 1986: 215).

Mimar Sinan ile ilgili Tezkirelerde yer almayan medrese hakkında, eseri tasarladıktan sonra 1588'de ölümünden sonra bitirildiği (Eyice 2022: 413) ya da 16. yüzyıldan sonra külliyeye eklendiği görüşleri ileri sürülmektedir (Kuran 1978: 175).

Avlu içinde yer alan Kılıç Ali Paşa'nın Türbesi, sekizgen planıyla cephesinde yer alan kitabesine göre 1586-1587/ H.995 yılına tarihlenmekle birlikte, camiyle birlikte inşa edilmiş olma ihtimali güçlüdür.[5] Hamamın ise 1583 yılında tamamlandığı ve külliyenin inşasının bu tarihe kadar sürdüğü düşünülmektedir. "Hadîkatü'l-Cevâmi'de külliyeyi oluşturan yapılar arasında bir de sıbyan mektebinin bulunduğu yazılı ise de bu bina bugün ayakta olmadığı gibi yeri ve ne zaman ortadan kalktığı da bilinmemektedir." (Kuran 1986: 232, dipnot 15; Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 459). Ancak Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 14 Aralık 1854 tarihli belgede mektebin onarımına ilişkin yazıda yapının adı "Kılıç Ali Paşa Mektebi" olarak ifade edilmektedir[6] ve bu tarihlerde yapının henüz ayakta olduğu anlaşılmaktadır.

Avlu duvarı köşesindeki sebilin[7] de mimari açıdan klasik dönem özelliği göstermekle birlikte, madeni şebekelerinin 19. yüzyıl özelliği göstermesi nedeniyle külliyenin bir parçası olma-

Res. 1: Kılıç Ali Paşa Camii, genel görünüş.

dığı düşünülmektedir (Eyice 2022: 412). Hadîkatü'l-Cevâmi'ye göre Kılıç Ali Paşa Camii'nde (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 459) fevkani bir Hünkar Mahfili olduğu söylenmekte[8], Tahsin Öz de "Eski gravürlerde, sahilde olan ve hatta deniz doldurularak yapıldığı söylenilen caminin sol tarafında büyükçe ahşap bir Hünkar dairesi görüldüğünü" ifade etmektedir (Öz 1997: 40).

Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre Kılıç Ali Paşa Camii Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861- 1876), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve Sultan V. Mehmet Reşad (1909-1918) dönemlerinde birtakım onarımlar geçirmiştir.

Öncelikle, Sultan Abdülmecid Dönemine ait onarımlara baktığımızda, 9 Mayıs 1852 tarihli belgeden, Kılıç Ali Paşa Camii'nin fasıla duvarlarıyla döşeme, kapı gibi bazı yerlerinin Hacı Hristo Kalfa tarafından altı bin altı yüz kuruşa tamir edildiği öğrenilmektedir.[9]

12 Haziran 1852 tarihli belgeye göre, Kılıç Ali Paşa Camii'nin pirinç üzerine mahkûk ve yaldızlı demir çerçeveli sekiz adet levhası, Sultan Abdülmecid Döneminde kuyumcu (Hıradoz) tarafından doksan altı bin kuruşa imal edilmiştir.[10] Bu dönemdeki 20 Mart 1859 tarihli belgeden de Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii ve yanı sıra Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nin Hacı Vahib Efendi ve Fatih Kurşuncusu Hacı Emin Efendi tarafından yirmi beş bin üç yüz elli sekiz buçuk kuruş masrafla tamir edildiği anlaşılmaktadır.[11]

Sultan Abdülaziz Dönemi onarımlarına baktığımızda, 7 Mayıs 1864 tarihli belgeden, Kılıç Ali Paşa Camii'nin minaresinin zedelenmesi üzerine on dokuz bin kuruşa yıkılarak, minare ve caminin diğer harap yerlerinin 2 yük on bin beş yüz elli altı kuruş, Kumkapı'daki Muhsine Hatun Camii'nin (İbrahim Paşa Camii) minaresinin de on üç bin kuruş masrafla inşasına iradenin verildiği öğrenilmektedir.[12] Ayrıca, 18729 dosya no'lu masraf defterinin 2. nüshası göre Kılıç Ali Paşa Camii'nin teferruatında gerekli görülen onarım ve yıkılmış olan minarenin inşası için Hulefadan Büyük Rıfat Efendi ve Hacı Yani Kalfa keşifte bulunduğu ve ölçümler tespit etmiş olduğu anlaşılmaktadır.[13]

7 Nisan 1866 tarihli belgeye göre, Sultan Abdülaziz Döneminde, Tophane'deki Nusretiye Camii ve Kılıç Ali Paşa Camii'nin gerekli tamirat ve düzenlemelerin yapılması için yüz bin kuruşluk tahsisat ayrılmıştır.[14] 3 Nisan 1874 tarihli belgeye göre de, Kılıç Ali Paşa Camii'nin harap yerlerinin 6000 kuruş masrafla tamir edildiği anlaşılmaktadır.[15]

Sultan II. Abdülhamid Dönemi onarımlarına baktığımızda, 24 Ocak 1897 tarihli belgeden, Kılıç Ali Paşa Camii'nin gerekli olan yerlerinin tamir ve termimi için yapılan birinci keşifte 5031 kuruş 30 para, yapılan ikinci keşifte de 5014 kuruş masrafla onarım göreceği bilgisine ulaşılmaktadır.[16] Ayrıca bu dönemde yapılan bir onarım da Kılıç Ali Paşa Medresesi'ne ait olup tamir masraflarının tesviyesine dair 28 Eylül 1903 tarihli iradesinin bulunduğu, 4 Ekim 1903 tarihli Sadaret muamele belgesinden anlaşılmaktadır.[17]

Sultan Mehmed Reşad Dönemine ait 4 Haziran 1911 tarihli belge ise, Fatih Camii, Kılıç Ali Paşa Camii, Kadırga Sokullu Camii ve Cerrahpaşa Camii'nde tamirata başladıktan sonra, çatlaklar ve güçlü baskılara maruz kalındığının görülmesi üzerine onarımda izlenen yöntem ile ilgilidir.[18]

Kılıç Ali Paşa Camii'nin Sultan Mehmed Reşad Döneminde 1912 yılında ve Cumhuriyet Döneminde de 1959-1960 yılları arasında (Kuran 1986: 283) ve 2012-2013 yılları arasında Restorasyon geçirdiği bilinmektedir.

Mimari Özellikler ve Taş Malzemenin Kullanımı

Evliya Çelebi'nin "Ayasofya-i Kebir tarzında bina olunmuştur" (Evliyâ Çelebi 2016: 258 (1. Kitap) diye tanımladığı Kılıç Ali Paşa Camii (Aslanapa 1988: 145), kıble ekseni üzerinde iki yarım kubbe ile desteklenen 12.70 metre çapındaki orta kubbesi, doğuda ve batıda birer büyük kemer, kuzeyde ve güneyde yarım kubbelerle desteklenmiş, mihrap çıkıntısının üstüne konulan yarım kubbe ve derinlemesine düzenlenmiş çift revaklı son cemaat yeri ile inşa edilmiş, ancak pek çok kaynakta Ayasofya-i Kebîr Câmi-i Şerîfi'nin küçük bir örneği olarak görülmüştür. Gülru Necipoğlu, mimarbaşı ve baninin bir model olarak Ayasofya'yı seçmelerinin ortak kararları olduğunu düşünmektedir. Mimar Sinan Ayasofya modeline uygun bir plan denemesi yaparken, Kılıç Ali Paşa Camii'nin revaklı şadırvan avlusunu kaldırmış, dört minare yerine tek minare inşa etmiş ve yapının boyutlarını küçülterek, eserini baninin statüsüne uyarlamıştır (Necipoğlu 2013: 573).

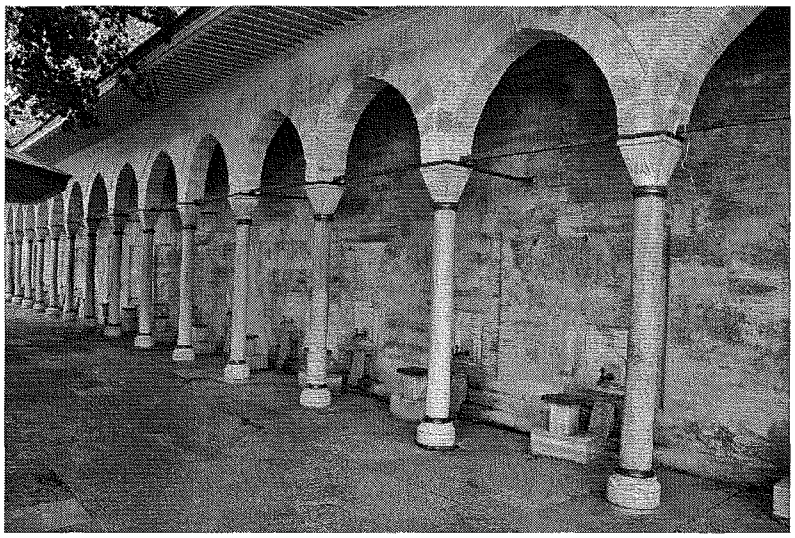

Res. 2: Kuzey duvarı, abdest muslukları.

Kılıç Ali Paşa Camii duvar örgüsü ve minaresi Mimar Sinan'ın diğer eserlerinde olduğu gibi kesme küfeki taşından[19], üst yapısı da kurşunla kaplı olarak inşa edilmiştir. Kesme küfeki taşından inşa edilmiş pencereli avlu duvarı da inşa edildiği dönemdeki şekliyle günümüze ulaşmamıştır.

1958 yılında Kemeraltı ve Meclisi Mebusan Caddeleri genişletilip Tophane alanı yeniden düzenlenirken avlunun kuzey duvarı yıktırılarak daha geride yeniden yaptırılmıştır. Eski duvarın iç yüzünde abdest alma muslukları (**Res. 2.**), dışında dükkânlar vardı. Yeni duvarın iç tarafına, aslına uygun olarak üstü saçaklı bir abdest alma yeri yapılmış, fakat dükkânlar (Cantay 2022: 67) yenilenmemiştir. Bu yüzden şimdi caminin önünde ağır bir duvar kitlesi bulunmaktadır." (Kuran 1986: 209).

Kılıç Ali Paşa Camii, kıble ekseni üzerinde derinlemesine düzenlenmiş, son cemaat yeri çift revaklıdır. Dört adet fil ayağına pandantiflerle oturan merkezi kubbesi doğuda ve batıda birer kemer, kuzeyde ve güneyde yarım kubbelerle desteklenmiş, mihrap çıkıntısının üstüne de küçük bir yarım kubbe ~~ile~~ yerleştirilmiştir. Şadırvanın karşısındaki kapıdan girilen sundurma biçimindeki geniş bir dış revak, doğudaki merdiven kulesi ve batıdaki minare kaidesi ile altı sütunlu beş kubbeli son cemaat yerini üç yandan çevrelemektedir. Öne meyilli bir çatı ile örtülü ikinci son cemaat yerinin beyaz Marmara mermeri[20] sütunlarındaki başlıkların klasik üslupta oluşu, bu kısmın binanın inşasıyla beraber yapıldığı ya da kısa bir süre sonra eklendiği görüşünü desteklemektedir (Eyice 2022: 412) (**Res. 3**).

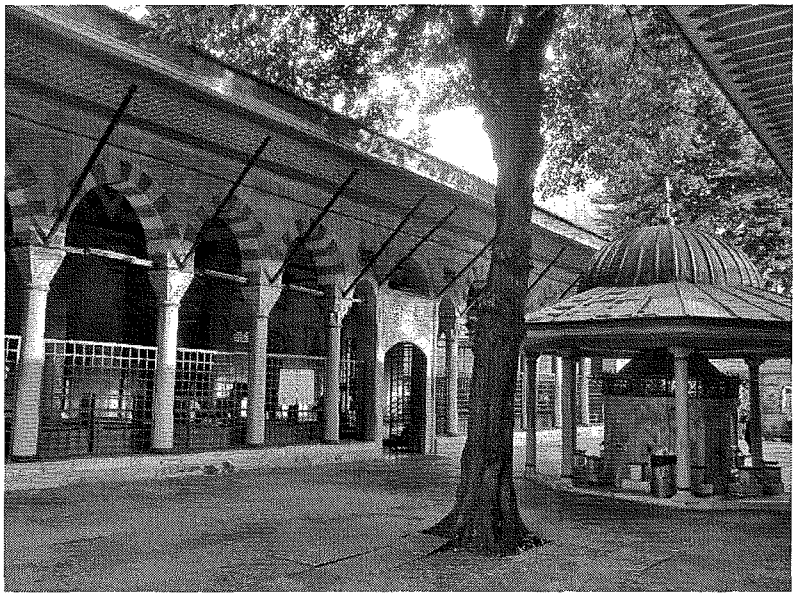

Res. 3: Şadırvan avlusu.

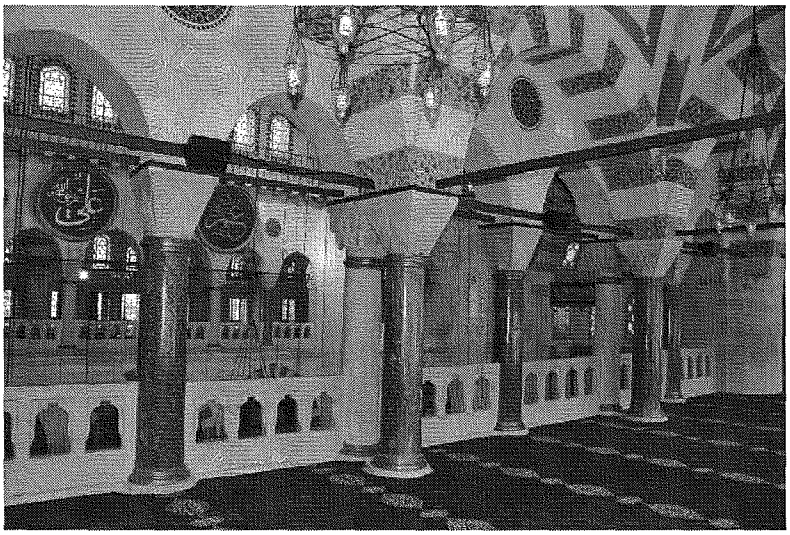

Res. 4: İç mekân, mahfil sütunları

Camide tümüyle Marmara mermerinden yapılmış dış mekândaki sütunlara karşın, iç mekânda yan sahınların ayrılmasını sağlayan ve üç taraftan saran U- biçimli üst mahfildeki kemerlerin münavebeli tek ve çift sütunları[21], beyaz Marmara mermerinden ve renkli taş malzeme olan breş taştan yapılmıştır (**Res. 4**). Aynı renkli taş malzemenin iç mekânda kemerlerde ve kapı kemerlerinde geçme tekniğinde, palmetli biçimlerle de kapı yan sövelerinde ve yine Marmara mermeriyle birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir. Breş taş mihrabın iki yanında yer alan pencerelerin sövelerinde ve kitabeliklerde de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca taçkapının iki yanında ve mihrabın çıkıntı duvarının iki yanındaki köşe sütuncelerinde, iç mekânda filpayeler arasında ve dış mekânda çifte revakın doğu ve batı yönlerinde yer alan granit sütunlarda ve doğudaki avlu kapısında kubbeyi taşıyan kırmızı taştan sütunda farklı türde renkli doğal taş kullanımı görülmektedir.

İstanbul'daki 16. yüzyıl mimarlığına bağlı anıtsal camilerde ve özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde hem süsleyici hem de yapısal özellikleri ile farklı renk ve dokularda doğal taşların kullanılmış olduğu bilinmektedir. Antik Roma ve Bizans Dönemi eserlerinden devşirme malzeme olarak elde edilen taşlar ve bazen Osmanlı Döneminde büyük çoğunluğu Anadolu'daki ocaklardan çıkarılan renkli doğal taşlar dönemin camilerinde kullanılmıştır.[22] Beyaz Marmara mermeri de hem yeni üretim hem de devşirme malzeme olarak elde edilmiş, yine dönemin camilerinde yapısal ve süsleyici unsurlar olarak yer almıştır.

Kılıç Ali Paşa Camii'nde mihrap (**Res. 5**), minber (**Res. 6**), kapılar ve söveleri (**Res. 7**), müezzin mahfili (**Res. 8**), döşemeler, sütunlar, sütun başlık ve kaideleri, kitabelikler, örtü alemleri ve şadırvan (**Res. 9**) inşasında beyaz Marmara mermerinin kullanıldığı görülmektedir.

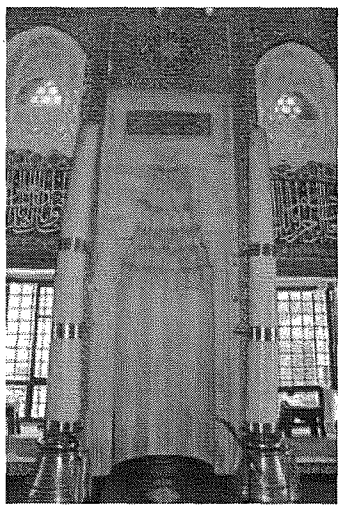

Res. 5: Mihrap.

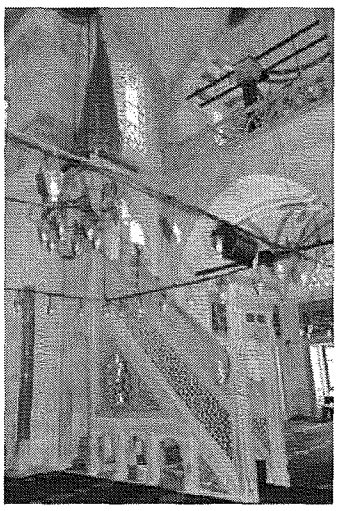

Res. 6. Minber.

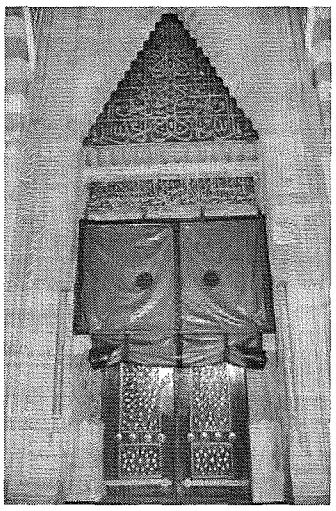

Res. 7: Taçkapı.

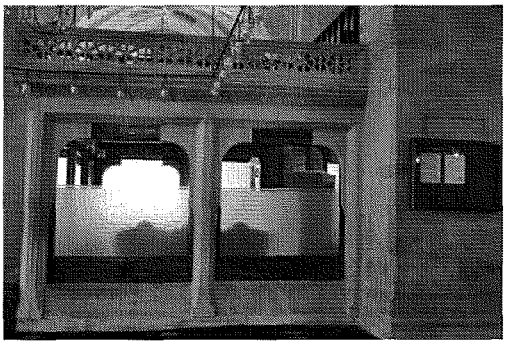

Res. 8. Müezzin Mahfili.

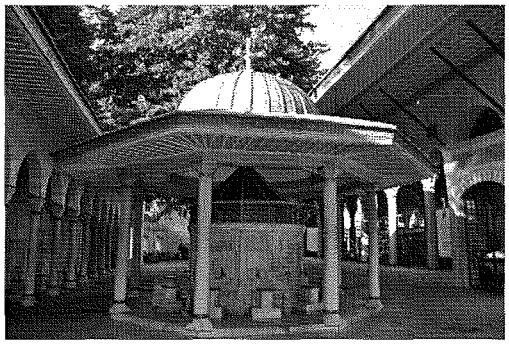

Res. 9. Şadırvan.

Sütunların Bizans Dönemi'nden devşirme malzeme[23], diğer öğelerin ise Osmanlı Döneminde işletilen ocaklardan çıkarılan Marmara mermerinden yapılmış olduğu düşünülmektedir (Vardar 2021: 134-135).

Taş Süslemeler

Kılıç Ali Paşa Camii'nde mimarlığa bağlı unsurların süslemelerinde çininin yanı sıra taş süslemelerin de etkili bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Taş süslemeli unsurlarda, renkli taş süslemelerin yanı sıra geometrik süslemeler, bitkisel süslemeler, mimarlıkla ilgili süsleme unsurları olan mukarnas, baklavalı eğik düzlem geçişleri, kemerler, kum saati kaide ve başlıklı köşe sütunları ve yazılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk sanatında, İslam öncesi dönemde olduğu gibi Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Döneminde de varlığını sürdüren geometrik süslemeler Kılıç Ali Paşa Camii taş süslemelerinde, Klasik Dönem özellikleri gösteren örnekler halinde, özellikle yoğun bezemeleri ile dikkati çeken minberde ve yapının diğer korkuluk şebekelerinde görülmektedir.

Marmara mermeri minberin kafes oyma tekniğindeki korkuluğunda yer alan geometrik süsleme, onikigen kırık çember geçmelerle altılı yıldız şeklinde sonsuzluk prensibi içinde verilmiştir. Ayrıca minberin yan aynalık üçgeni merkezinde yer alan on ışınlı yıldızlı geometrik geçmeli şebeke de süsleyici etkiyi arttıran diğer bir unsur olmuştur (**Res. 10**).

Benzer geometrik deseni yapının mahfil korkuluğunda yine kafes oyma tekniğinde Marmara mermerine uygulanmış olarak görmekteyiz (**Res. 11**). Diğer bir mahfil korkuluğunda ise Marmara mermeri şebeke onikigen çemberli kompozisyonun yarım çemberlerle verilmesi ile farklı bir desen özelliği kazanmıştır (**Res. 12**). Aynı malzeme ve teknik özelliği gösteren müezzin mahfili korkuluğu ise altıgenli geçmelerden oluşan bir kompozisyon örneği sergilemektedir (**Res. 8**).

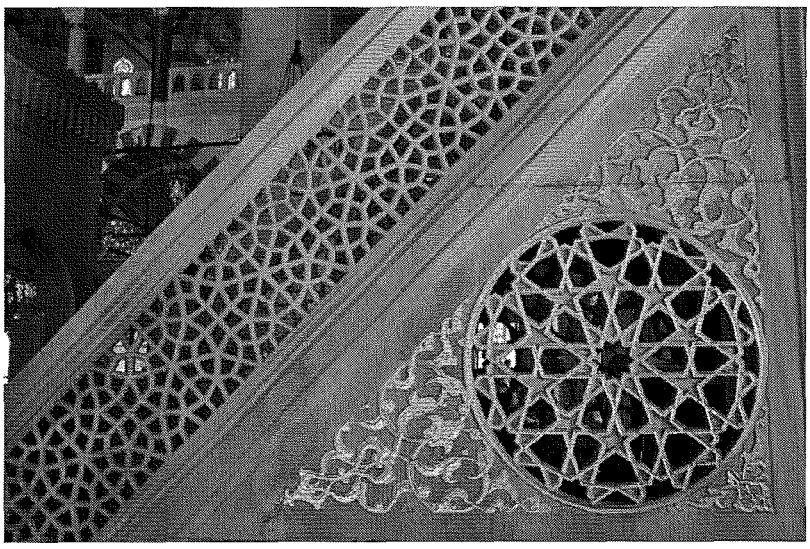

Res. 10: Minber, yan aynalık.

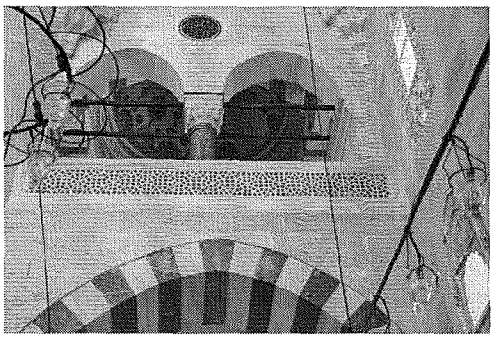

Res. 11: Mahfil korkuluğu.

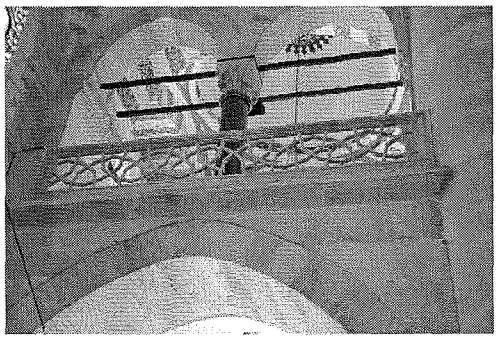

Res. 12: Mahfil korkuluğu.

Kılıç Ali Paşa Camii'nin küfeki taşından minaresi, onikigen geçmeli altılı yıldız motiflerinin sonsuzluk temalı panolar halinde verildiği şerefe korkuluğu şebekesi ile yapıda görülen diğer geometrik süslemelerle benzerlik göstermektedir. Ayrıca, minarenin şerefe korkuluğu altında yer alan mukarnaslı konsolu, dilimli kemerli nişleri ve halat biçimli düşey silmeleri, mimarlıkla ilgili süsleme unsurlarını da içeren bezemeler olarak karşımıza çıkmaktadır (**Res. 13.**). 19. yüzyılda yapılan onarımda[24], petek kısmına barok süslemeler ile taş bir külah yapılan minare, son yıllarda orijinal mimarisine uygun bir biçime sokularak, kurşun kaplı sivri külahına kavuşturulmuştur (Eyice 1994: 558). Ayrıca, minarenin petek kısmının en üstünde yer alan ve içlerinde yumurta şeklinde kabartmalar olan kısmın minarenin inşa edildiği dönemdeki süslemeleriyle ilgili olmadığını belirten Semavi Eyice, eski gravürlerde burada mavi renkli çinilerin görüldüğünü ifade etmektedir (Eyice 1963: 57).

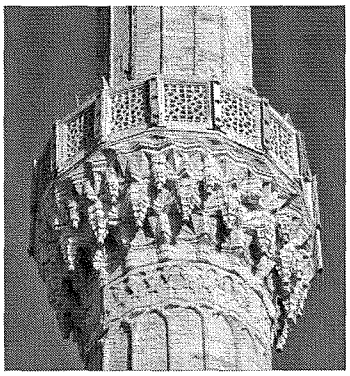

Res. 13: Minare.

Caminin taş unsurlarındaki bitkisel motifli süslemelere baktığımızda, Klasik Dönem özellikleri gösteren örnekleri, öncelikle yoğun bezemeli minber üzerinde görmekteyiz. İslam sanatının ve özellikle Anadolu Türk sanatının en çok tercih edilen motifi rumi ve Akdeniz uygarlıklarının bir süsleme motifi olan palmet, Türk sanatında yaygın şekilde kullanılan biçim ve düzenlemeleriyle minberin kapısının tepelik bölümünde karşımıza çıkmaktadır (**Res. 14**). Ayrıca, ruminin kıvrık dallarla oluşturulan süsleme biçimleri minberin yan aynalık (**Res. 10**), aynalık altı üçgeni (**Res. 15**) ve köşebent (**Res. 16**) bölümlerinde beyaz mermer üzerine kabartma olarak işlenmiştir.

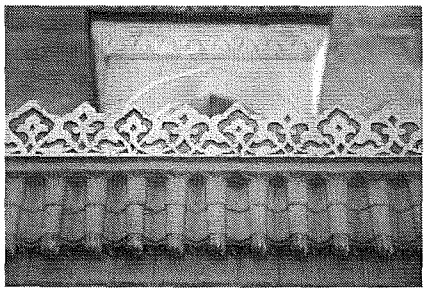

Res. 14: Minber kapısı tepeliği.

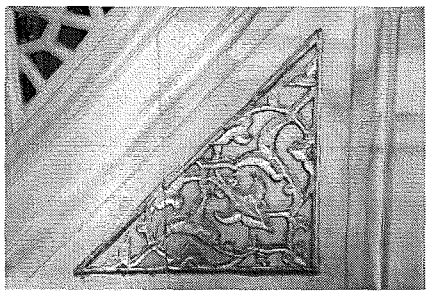

Res. 15: Minber, yan aynalık altı üçgeni.

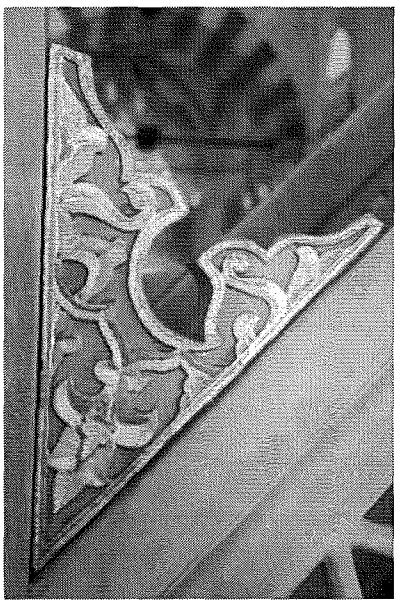

Res. 16: Minber köşebenti.

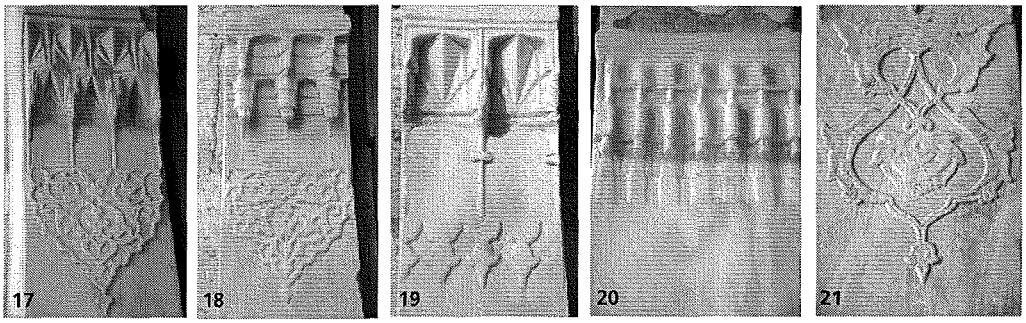

Res. 17: Cami batı giriş kapısı söve konsolu. **Res. 18:** Avlu doğu kapısı söve konsolu. **Res. 19:** Avlu kuzey kapısı söve konsolu. **Res. 20:** Cami kuzey giriş kapısı söve konsolu. **Res. 21:** Cami doğu giriş kapısı söve konsolu.

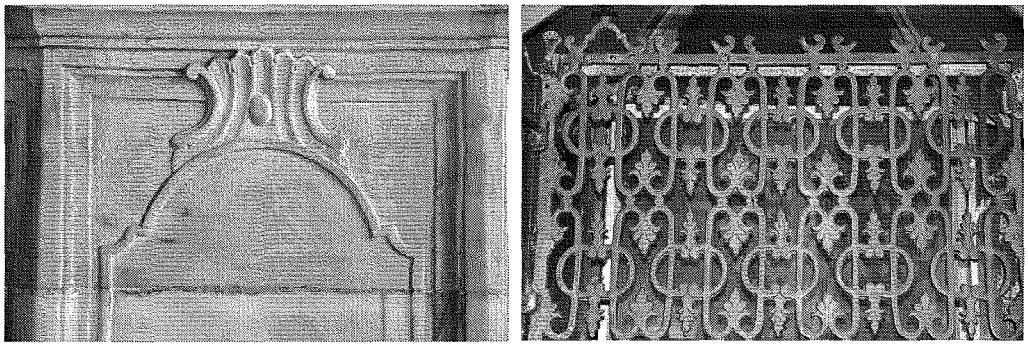

Res. 22: Şadırvan ayna taşı, ayrıntı. **Res. 23**: Şadırvan madeni şebekesi, ayrıntı.

Kılıç Ali Paşa Camii'nin doğu ve kuzey avlu kapıları, camiye girişi sağlayan kuzey, doğu ve batı kapıları söve konsollarındaki Marmara mermeri üzerine kabartma tekniğinde bitkisel süslemeler ile etkili bir görünüme sahip olmuşlardır. Rumili kıvrık dallar ve palmet ile oluşturulan yarım madalyon biçimli süslemelerin (**Res. 17, Res. 18**) yanı sıra oyularak oluşturulan mukarnas dizisi bazı örneklerde görülürken, bazı örneklerde ise mukarnaslı söve konsolları palmet dizili (**Res. 19**) veya palmetsiz (**Res. 20**) olarak yer almıştır.

Doğu Türkistan Uygur bölgesi kökenli hatayi motifleri (Doğanay 2015: 437) de çiçek karakterli bitkisel motiflerden olup, söve konsolu örneğinde, uç tarafında küçük bir palmetle ve rumi çiftlerinden oluşan madalyon kompozisyonu içerisinde yer almaktadır (**Res. 21**).

Cami şadırvanı ise 18. Yüzyıl Batı etkili Osmanlı süsleme sanatları özelliği göstermekte olup, ayna taşındaki mermer üzerine istiridye motifi süslemesi (**Res. 22**) ve C kıvrımlarıyla Barok çiçekli motiflerden oluşan desenli madeni şebekesiyle (**Res. 23**) yapının genel süsleme programının dışına çıkmaktadır.

Kılıç Ali Paşa Camii'nin taş süslemelerinde yer alan mimarlıkla ilgili süsleme unsurlarına baktığımızda, en dikkat çekici öğenin mukarnas olduğu görülmektedir. Mukarnas süslemeler, son cemaat yeri ve iç mekânda yapının örtüsündeki geçiş unsurlarında, son cemaat yerindeki

Res. 24: Mihrap kitabesi.

Res. 25: Minber kapısı kitabesi.

mihrabiyelerin kavsaralarında ve minarenin şerefe konsolunda küfeki taşından uygulanmıştır. Filpaye gibi bazı taşıyıcı unsurların üst bölümlerinde, mihrap kavsarası, minber ve müezzin mahfilinin ayrıntılarında, taçkapıda, sütun başlıklarında ve kapıların söve konsollarında beyaz Marmara mermerinden uygulanmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sütun başlıklarında mukarnasın yanı sıra baklavalı sütun başlıkları da çifte revakta, şadırvanda ve abdest alma yerlerinin sütunlarının başlıkları gibi yerlerde, özellikle de dış mekânda ağırlıklı olarak kullanılmışlardır.

Süsleyici nitelikteki kemer uygulamaları, iç mekânda mahfil korkuluklarında ve müezzin mahfili açıklıklarında görülen Bursa kemeri uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca minberin bazı bölümlerinde görülen kemer uygulamaları yanı sıra kapı açıklıklarında basık kemerlerle birlikte, iç taraftan hareketli biçimde kemer uygulamalarına da yer verilmiştir.

Kılıç Ali Paşa Camii mimari unsurlarından taçkapıda ve daha küçük ölçülerde minber kapısında yer alan köşe sütuncelerinin kum saati başlık ve kaideleri, mermerin yontulması ile yapılmış olup, diğer unsurlarda olduğu gibi teknik ve süsleme açısından Klasik Dönem özelliği göstermektedir.

Caminin taş süslemelerinde anlam boyutu açısından önemli bir yere sahip olan yazılar, Hat sanatı tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. Cami avlusunun kuzey ve doğu kapılarında, caminin doğu, batı ve kuzey girişlerindeki kapılarda, çifte revak girişinde, pencerelerinin üzerindeki alınlıklarda, ana kubbe, yarım ve çeyrek kubbelerde ve mihrap bölümünde celi yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar Ahmet Karahisari Mektebinin son temsilcisi olan, Demircikulu Yusuf Efendi'ye aittir.[25]

Kılıç Ali Paşa Camii'nin mermer üzerine kabartma tekniğinde işlenen yazıları altın yaldızlı olup mihrapta, minberde, avlunun doğu ve kuzey kapılarında, çifte revak girişinde, caminin doğu, batı ve kuzey girişlerindeki kapılarda yer almaktadır.

Mihrap tepeliğini taçlandıran kitabede "Mihrap Ayeti" olan, Âl-i İmrân Suresi'nin 37. Ayetinin[26] bir bölümü celi sülüs hatla işlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (**Res. 24**). Minberin kapısında ise talik hatla Kelime-i Tevhid ifadesi iki kartuş halinde ve yeşil zemin üzerinde klasik biçimi ile uygulanmış olarak görülmektedir (**Res. 25**).

Avlunun doğu ve kuzey kapılarındaki kitabeler inşa kitabeleri olup, celi sülus hatla yazılmışlardır.

Doğu kapısındaki sekiz satırlık kitabe şu şeklide okunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 459):

Hân Murâd'ın devletinde adlile
Hamdü li'llâh buldu âlem intizâm
İzzet ü rif'atdedir her bendesi
Nîce mâ'mûr olmasun her bir makâm
Cehd idüp yapdı bu zîbâ câmi'î
Şîr-i meydân ol Ali Paşa benâm
Ehl-i diller didiler târîhini
Oldu a'lâ câmi'in beytü'l-haram sene 988 (1580/1581) (**Res. 26**).

Kuzey kapısındaki Şair Ulvî'nin dört satırlık kitabesi ise şu şekilde okunmaktadır (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 459):

Mîr-i bahr a'nî Alî Paşa kapudân-ı zemân
Yapdı çün bu câmi'i ola evi dârü's-selâm
Hâtıf-ı kudsî görüb Ulvî didi târihini
Ehl-i îmâna ibâdetgâh olsun bu makâm, sene 988 (**Res. 27**).

Kılıç Ali Paşa Camii'nde görülen bir diğer hat örneği son cemaat yeri revakı girişinde yer almakta olup, dilimli kartuşlarla verilen Kelime-i Tevhid yazısını içermektedir. Celi sülüs hatla yazılan kitabede yazılı kartuşların ortasında tam ve iki kenarda yarım olmak üzere, stilize çiçek motifinin çevresinde çifte rumi ve palmet motiflerinin atlamalı sıralamalarından oluşan dilimli madalyon süsleme yer almaktadır. Kitabe boşluk bırakılmayacak şekilde altta ve üstte de palmet motifleri ile dolgulanmıştır (**Res. 28**).

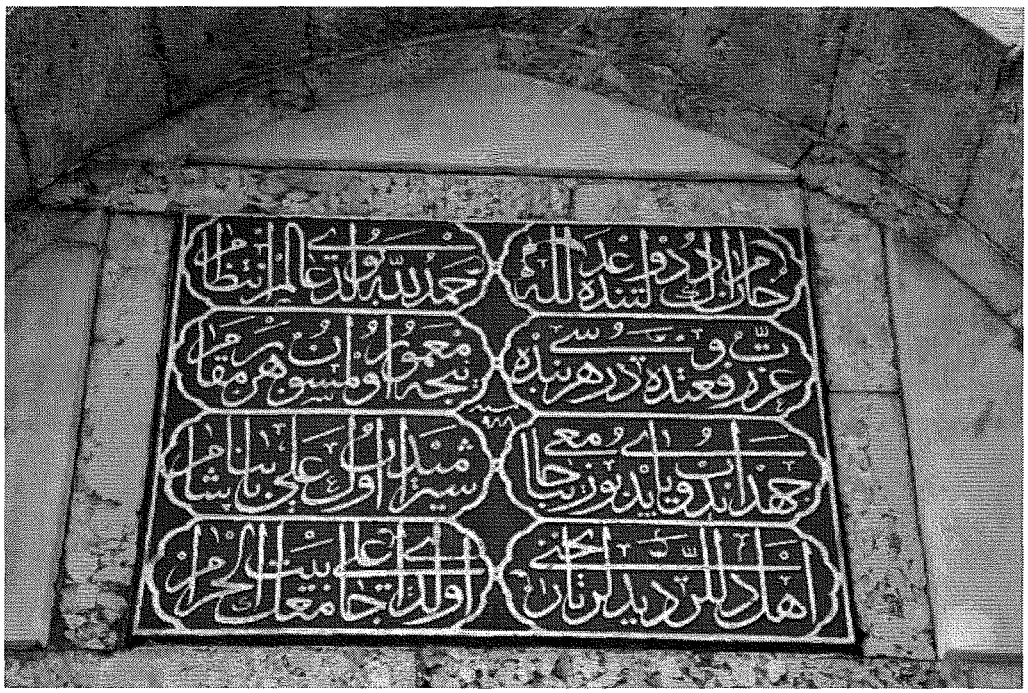

Res. 26: Avlu doğu kapısı kitabesi.

Camide yer alan tüm hat eserler "Kuran-ı Kerim'in surelerinden alınmış bölümleri içerirler. Anlam olarak namaz kılma, hayır işleme, Allah'ın yüceliği ve tekliğini vurgulama" (Özsayıner: 18) şeklindedir. Kuzey, doğu ve batıdaki her üç kapı da Kuran-ı Kerim'den ayetlerle taçlanmıştır.

Caminin taçkapısı olan kuzey kapı çok etkili bir görünüme sahip olup, kavsara içinde müsenna celi sülüs hat ile Zümer Suresi'nin 62. Ayeti[27] ve altta dikdörtgen çerçeveli kitabe içinde de yine celi sülüs hatla Haşr Suresi'nin 24. Ayeti[28] yazılmıştır **(Res. 29).**

Camiye yan girişleri sağlayan doğu kapısı üzerinde Mearic Suresi 34ve 35 Ayetleri[29] **(Res. 30)**, batı kapısı üzerinde de Bakara Suresi 238. Ayeti[30] **(Res. 31)** celi sülüs hatla yazılmıştır.

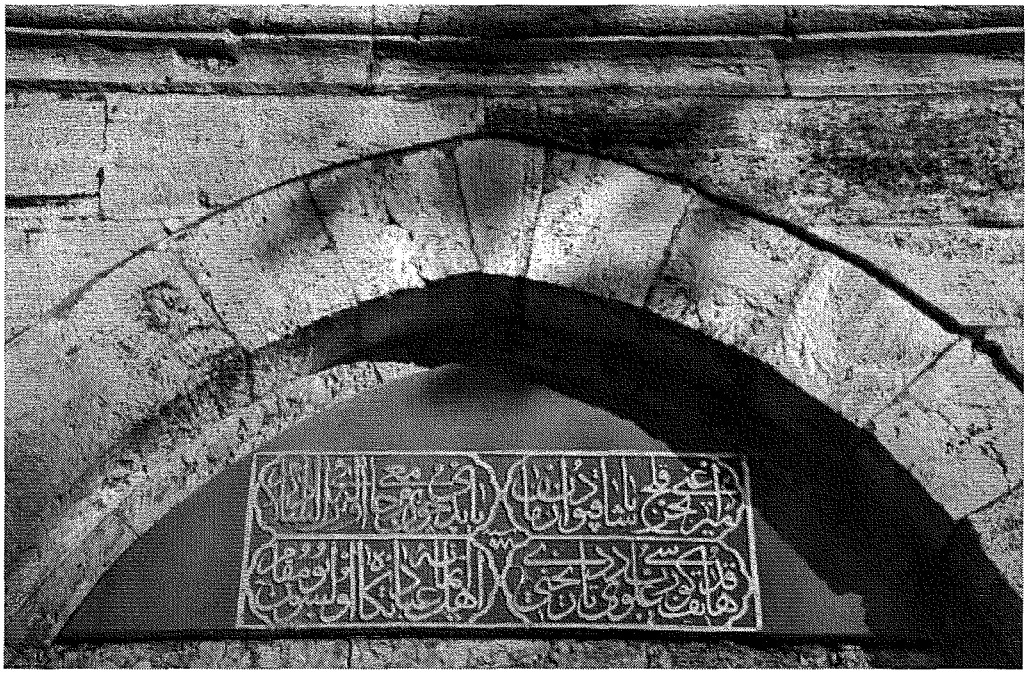

Res. 27: Avlu kuzey kapısı kitabesi.

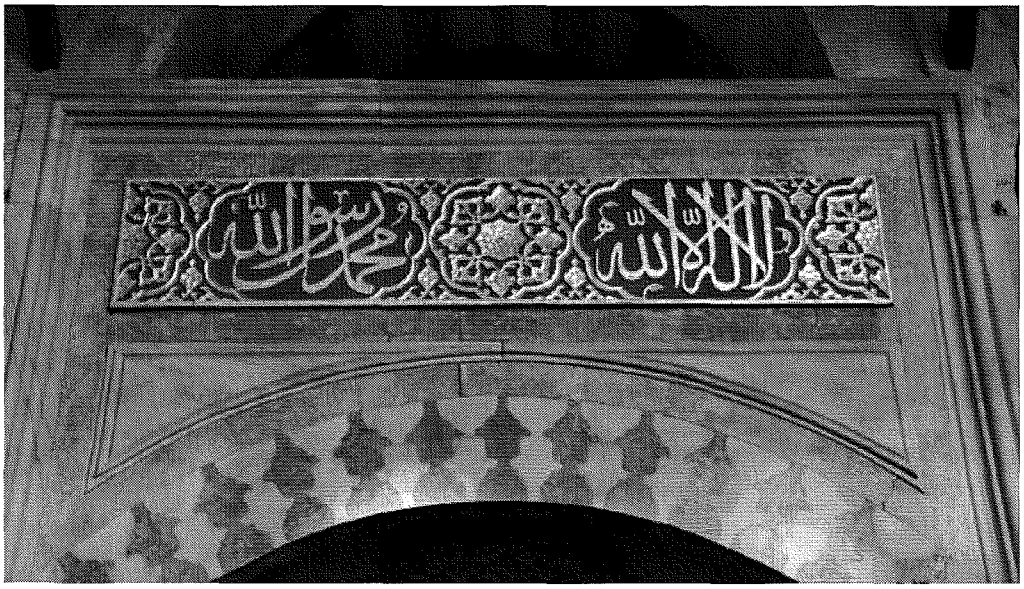

Res. 28: Son cemaat yeri revakı giriş kapısı kitabesi.

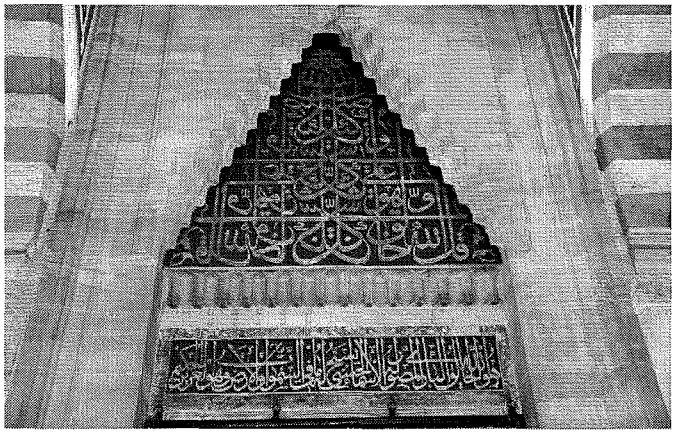

Res. 29: Taçkapı kitabesi.

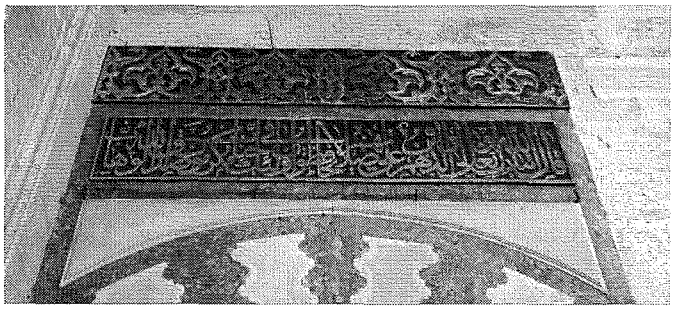

Res. 30. Cami doğu giriş kapısı kitabesi.

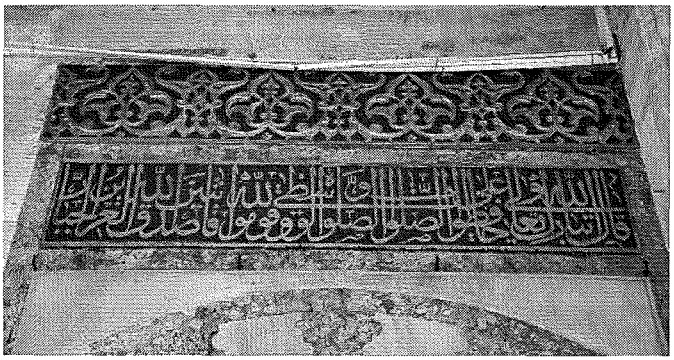

Res. 31. Cami batı giriş kapısı kitabesi.

Değerlendirme ve Sonuç

Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın Tezkirelere göre de Mimar Sinan'a yaptırmış olduğu Kılıç Ali Paşa Camii, pek çok kaynakta Ayasofya-i Kebîr Câmi-i Şerîfi'in küçük bir örneği olarak görülse de, Semavi Eyice'nin ifade ettiği gibi, basit bir taklit değil Ayasofya mimarisinin geliştirilmiş ve statik açıdan çok daha güvenli bir aşaması haline getirilmiş şeklidir.

Kılıç Ali Paşa Camii, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan, 19. yüzyıl 2. yarısı ve 20. yüzyılın başlarına tarihlenen belgelere göre, dönemin sultanları tarafından birtakım onarımlar geçirmiş ve Cumhuriyet Döneminde de restorasyonlar geçirerek sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır.

Cami, baninin statüsüne uygun bir şeklide inşa edilmekle birlikte, eski kaynaklardan Hünkâr mahfili olduğu öğrenilmekte, dolayısıyla padişahların Cuma selamlığına katılmaları açısından da büyük önem taşıyan bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

Mimarlığa bağlı taş süslemeleri incelenmiş olan Kılıç Ali Paşa Camii, küfeki taşından duvar örgüsü, genellikle sütunlarında yer alan ve devşirme malzeme olarak kullanılan beyaz Marmara mermeri, iç mekandaki sütunlarda yoğun şekilde görülen breş taş kullanımı ile Mimar Sinan eserlerinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Marmara mermerinin 16. yüzyılda üretiminin düzensiz olmasından dolayı, ocaktan çıkarılan malzemenin yapıda sınırlı şekilde kullanıldığı düşünülmektedir.

Taş süslemeli unsurların kullanım yerlerinin yapı üzerindeki dağılımına baktığımızda, mihrap, minber, kapılar, kemerler, mahfiller, mihrabiyeler, sütunlar ve sütun başlıkları, alemler, şadırvan ve minare gibi öğeleri görmekteyiz.

Taş süslemeler, taş malzemenin imkân verdiği ölçüde, Klasik Dönem özellikleri taşıyan geometrik ve bitkisel süslemeler, mimarlıkla ilgili süsleme unsurları ve yapının önemli bir özelliği olan celi sülüs hat sanatı örneklerinden oluşmaktadır. Bu süslemeler taş malzemeye uygulanırken, kabartma, kafes oyma, yontma, geçme ve yaldızlama teknikleri geleneksel yöntemlerle kullanılmıştır.

Kılıç Ali Paşa Camii taş süslemelerinde görülen geometrik desen ve biçimler, yaygın olduğu şeklide minber, mahfil ve minarenin korkuluk şebeklerinde ve minberin yan aynalık şebekesinde yer almaktadır. Geometrik süslemelerin genel özellik olarak sonsuzluk prensibi ile verildiği ve bazı geometrik motiflerin de, minber köşkü korkuluğunda olduğu gibi, sonsuz desenlerin parçası şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Şebekelerde yer alan geometrik desenler, dönemin camilerindeki geometrik süslemelerin kompozisyonlarıyla benzerlik göstermekte; altıgen geçmeler, onikigen kırık çemberlerle altılı yıldı şekilleri ve on ışınlı geometrik yıldız geçmeler yalından bileşiğe doğru çeşitlilikle karşımıza çıkmaktadır.

Caminin taş unsurlarında yer alan bitkisel süslemeler dönemin diğer eserlerinde yaygın olduğu gibi rumili kıvrık dallar şeklinde minberin yan aynalık, aynalık altı üçgeni ve köşebentlerinde uygulanmıştır. Minber kapısı tepeliği ise rumi ve palmet dizisi şeklinde yaygın süsleme özelliği göstermektedir. Rumili kıvrık dallarla birlikte palmet ve hatayi motifleri de caminin kuzey, doğu ve batı kapılarının söve konsollarında süsleyici etkiyi arttıran unsurlar olarak kullanılmıştır. Kapı kemerinin yerine kolaylıkla oturmasını sağlayan ve onarımlar sırasında yapıyı koruyan kapı yan sövelerinin konsolları, özellikle dönemin selatin camilerinde rumi, palmet, hatayi ve mukarnas süslemeleriyle uygulanırken, Kılıç Ali Paşa Camii'nde de benzer şeklide karşımıza çıkmaktadır.

Şadırvanının mermer ayna taşındaki yüksek kabartma olarak işlenen C kıvrımlı istiridye motifi süslemesi ve yine C kıvrımlı Barok çiçekli madeni şebekesiyle 18. Yüzyıl Batı etkili Osmanlı sanatı eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı mimari süslemesinde etkili bir süsleme unsuru olarak görülen mukarnas, Mimar Sinan Dönemi camilerinde iç ve dış mekanlardaki mimari unsurlarda irileşerek daha belirgin hale gelmiştir. Kılıç Ali Paşa Camii'nde mihrap, mihrabiyeler, minber, müezzin mahfili, sütun başlıkları, söve konsolları ve minarede karşımıza çıkan mukarnas, bazen ana süsleme unsuru bazen de ayrıntılarda kullanılmıştır. Caminin taçkapısı olan kuzey kapısında görülen mukarnas kullanımı, kavsara içinde yer alan kitabe ile farklılık göstermektedir.

Camide yer alan baklavalı sütun başlıkları, çeşitli kemer uygulamaları, kum saati başlık ve kaideli sütunceleri diğer unsurlarla birlikte Klasik Dönem özelliği göstermektedir.

Çeşitli mimari unsurlarda görülen celi yazı süslemeler, Ahmet Karahisari Mektebi'nin son temsilcisi olan Demircikulu Yusuf Efendi'ye aittir. İçinde şair Ulvi'nin de kitabesinin bulunduğu inşa kitabeleri ve Kuran-ı Kerim'in namaz kılma, hayır işleme, Allahı'ın yüceliğini ve tekliğini ifade eden ayetlerinin yazılı olduğu kitabeler, Hat sanatı açısından büyük önem taşıyan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kılıç Ali Paşa Camii, 16. yüzyılın sonlarına yaklaşırken ve Mimar Sinan'ın seksen yaşını aştığı yıllarda inşa edilmiş bir cami olsa da taş süslemeleri açısından Klasik Dönemin ve özellikle de Mimar Sinan'ın mimarbaşı tayin edildiği 1538 yılından itibaren inşa ettiği eserlerin teknik ve süsleme özelliklerini taşımaktadır. Taştan inşa edilen mimari unsurlar işlevsel özelliklerini yerine getirirken, süsleyici özellikleri ile de caminin anıtsal etkisini arttırmıştır.

NOTLAR

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 54187 no'lu "İstanbul'daki 16. Yüzyıl Camilerinde Taş Süslemeler" başlıklı YADOP Projesi olarak desteklenmiştir. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne değerli desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Makalede kullanılan resimler Kadriye Figen Vardar tarafından çekilmiştir.

[1] Kılıç Ali Paşa Camii, Hadîkatü'l-Cevâmi'de "Tophâne Câmi'i " olarak kayıtlıdır (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi vd. 2001: 458).

[2] "Kılıç Ali Paşa, Uluç lakabıyla da anılır. Aslen Kalabriyeli olup Giovan Dionigi Galeni adını taşıdığı, papaz olmak üzere Napoli'ye giderken Cezayirli Ali Ahmed Reis tarafından 926'da (1520) esir alındığı rivayet edilir. Tophane'de adına yaptırılan camiye ait vakfiyede baba adının Abdülmennân ve Abdullah gibi iki ayrı şekilde belirtilmiş olması mühtedi olduğunu gösterir. Önceleri kendisine verilen Uluç lakabı, Kuzey Afrika'da "Arap olmayan kâfir ve dinsiz" anlamındaki "ılc" kelimesinden gelmekte olup arşiv belgelerinde daha çok denizciler için "uluç ve müslüman sûretinde kâfirler" şeklinde kullanılmakta ve casusluk yapan hıristiyan denizcilerini ifade etmektedir. Hicrî takvimle 19 Receb 995'tarihinde (25 Haziran 1587) doksan yaşları civarında vefat ettiğine göre 1500'lü yılların başlarında doğmuş olması muhtemeldir....." (Bostan 2022: 410).

"1571 yılında Kıbrıs Seferine katılan Uluç Ali Paşa, İnebahtı bozgununda gösterdiği başarı üzerine, Kaptan-ı Deryalığa getirildiği gibi, II. Selim tarafından «Uluç» adı «Kılıç» a çevrilmiştir." (Özsayıner", 16, https://docplayer.biz.tr/33829021-Kilic-ali-pasa-camisi-yazit-art.html erişim tarihi, 1.07.2022).

[3] "Caminin yan tarafında ve türbe etrafında hazirede çok sayıda mezar vardır. Bunların arasında bazı Türk denizcilerinin kabirleri de bulunmaktadır. Aralarında Fındıklı sırtlarındaki Defterdar Ebu'l-Fazl ve Beyoğlu'ndaki Ağa camilerinden getirilen mezar taşları da yer almaktadır. Burada matematikçi Hasan Fuad Paşa ile Kaptan-ı Derya Ateş Mehmed Paşa'nın kabirleri de vardır" (Eyice 1994: 558).

[4] Külliye inşa edildiği tarihlerde, "deniz kıyısında ve İstanbul Limanı'ndaki gemilerden Beyoğlu tarafına çıkışı sağlayan en önemli iskelenin başında bulunuyordu" (Eyice 2022: 412).

[5] ".... gerek bu tarihin Sinan için çok geç olması, gerek kitabe levhasının duvara sonradan konulmuş izlenimini veren eğreti durumu, türbenin cami ile birlikte yapılmış olması ihtimalini kuvvetlendirir" (Kuran 1978: 175).

[6] BOA. İ.MVL. 320/13 1271 Ra. 23/14 Aralık 1854.

[7] "19. Yüzyılın ilk yarısında yapılan gravürlerde karşıda eski Tophane binasının köşesinde bir sebil görülür. Abdülaziz Döneminde (1861-1876) Dolmabahçe-Tophane Caddesi'nin düzenlenip genişletilmesi sırasında bir çok eski eser, kesilirken veya yıkılıp başka yerde yeniden kurulurken (Süheyl Bey Mescidi, Nusretiye Camii'nin muvakkithanesi ve sebili), bu sebillerin de esas yerinden sökülerek cami avlu duvarında yeniden kurulduğu düşünülebilir." (Eyice 1994: 558).

[8] "Padişahların başta Ayasofya olmak üzere Beyazıt, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Eyüp Sultan gibi selâtin camilerinde cuma namazını kıldıkları, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren bu camilerin dışında Karaköy'den başlayarak sahil boyunca Tophane, Kılıç Ali Paşa, ...camilerine gittikleri bilinmektedir" (İpşirli 1993: 90).

[9] BOA. İ.MVL.236/8305 1268 B. 19/ 9 Mayıs 1852.

[10] BOA. İ.MVL. 238/8460 1268 Ş. 23/12 Haziran 1852.

[11] BOA. MVL.821/42 1275 Ş. 15/20 Mart 1859.

[12] BOA. İ.DH. 525/36254 1280 Za.30/7 Mayıs 1864.

[13] BOA. EV.D.18729.

[14] BOA. A.} MKT. MHM. 353/10 1282 Za. 21/7 Nisan 1866.

[15] BOA. İ.DH. 681/47488 1291 S. 15/3 Nisan 1874.

[16] BOA. ŞD. 140/63 1314 Ş. 20/24 Ocak 1897.

[17] BOA. BEO. 2185/163808 1321 B. 12/4 Ekim 1903.

[18] BOA. MV. 153/3 1329 C. 6/ 22 Mayıs 1327/4 Haziran 1911.

[19] "Küfeki Taşı, Bakırköy Kalkeri ve Maktralı kalker gibi isimler de almakta olup, İstanbul Avrupa yakasında Davutpaşa ile Küçükçekmece arasında Üst Miyosen Jeolojik dönemine ait tabakalarda çıkarılmaktadır. Bol fosilli bir kireçtaşı olan küfeki taşında genellikle Maktra, daha az olarak da Congeria cinsi fosiller yer almaktadır. Önemli ocaklar Zeytinburnu, Haznedar Çiftliği, Safraköy ve Küçükçekmece'de bulunmaktadır" (Vardar 2021:128-129); (Öngen 2015: 38).

[20] "Marmara mermeri, Marmara Adası'nın kuzeyinde, Saraylar Köyü ile İlyas Dağı granitoyid kütlesi arasındaki alanda Antik Çağ'dan (Tiberius Devri, MS. 1. yüzyıl) beri faaliyette olan ocaklar, günümüzde de yoğun bir şekilde işletilmekte olup yaklaşık 1-2 km. genişliğinde bir kuşakta mostraları bulunur. Granit kayasının yerleşimi esnasında sıcaklık etkisinden dolayı kireçtaşları mermer kütlelerine dönüşmüştür. Öncelikle kalsit mineralinden oluşan, ufak taneli sıkı yapılı beyaz renkli Marmara mermeri nadiren bantlı yapıda renkli mineraller içermektedir; ince siyah çizgiler grafit mineralidir. Granite doğru bazı sarı dolomit bantları mermer içinde yer alırken, kalsit tane boyutunda artış gösterir" (Öngen ve Vardar 2018: 10).

[21] "İç mekânı zenginleştiren devşirme somaki sütunlar, büyük olasılıkla Kılıç Ali Paşa'nın selatin inşaatları için mermerler ve sütunlar taşıması emredilen donanma gemileriyle nakledilmiştir. Örneğin, ona 1574'te Bozcaada'dan geçerken, sultani amaçla kullanılacak on beş mermer sütunu İstanbul'a getirmesi emredilmiştir" (Necipoğlu 2013: 573).

[22] "Mısır, Yunanistan ve İtalya'daki ocaklardan çıkarılmış taşlar da dönemin camilerinde yer almıştır" (Vardar 2021: 122).

[23] "Marmara Adasındaki üretim 16. yüzyılda henüz düzensizdir ve bir Marmara mermeri piyasası oluşmamıştır. Dolayısıyla, yeni sütun bulmak da, muhtemelen gerektirdiği yazışmalar ve "özel imalat" nedeniyle ancak çok yüksek bürokratlar için söz konusu olabilmektedir. Ocak elindeki malzeme birikimini ve elde edebilme olanaklarını hiyerarşik bir biçimde dağıtmaktadır. Devşirme malzemenin kullanımı rastlantısal değil, aksine sistematik bir düzen içindedir" (Tanyeli ve Tanyeli 1989: 30).

[24] Bk. BOA. İ.DH. 525/36254 1280 Za. 30 /7 Mayıs 1864.

[25] "Demircikulu Yusuf Efendi H. 920 / M. 1514 ile H. 1020/M. 1611 tarihleri arasında yaşamıştır. Tophanelidir. «Demircikulu» olarak tanınır. Samaku'da demir elde edilen ocak ağalarından «Demirci Ağa» diye tanınan meşhur kimsenin kölesi olduğu için, kendisine «Demircikulu» denirdi. Demircikulu Yusuf Efendi, Topçu ocağında «ulufeli duacılık» hizmetinde bulunmuştu. Top dökümü sırasında, ateş yakılmadan önce, ocak başında dua edenlere «ulufeli duacı» denirdi. Bu görev, Tophanedeki Karabaş Tekkesi Şeyhlerine verilmişti. Karabaş Tekkesi, Babüssaade Ağası Karabaş Mustafa Ağa tarafından H. 937/M. 1541 tarihinde yaptırılmış olup, bugün cami olarak kullanılmaktadır. Demircikulu'nun mezarı bu tekkenin mihrabı önünde bulunmaktadır. Mezar taşını sağlığında kendisi hazırlamıştır. Tarihini vefatından sonra, Haşan Üsküdari H. 1020/M. 1521 olarak koymuştur. Mezar taşındaki yazılardan öğrenildiğine göre, Demircikulu Yusuf, Ahmet Karahisari'nin talebesi, Derviş Mehmet'ten sülüs ve nesihi öğrenmiştir. Devha-tül-küttab'da, Abdullah Kırîmi'den meşk aldığından bahsedilmektedir. Sülüs'te Karahisari tarzı hoşuna gittiğinden onu taklit etmiştir. Divani hocası da bir rivayete göre Taczâde Mehmet Bey'dir. Demircikulu Yusuf Efendi, Karahisari ekolünün son temsilcisidir. Onun ölümünden sonra bu ekolün yerini «Şeyh Hamdullah» ekolu almıştır. Fatih Camisindeki Fetih ayeti, Kasımpaşa'da Küçük Piyale Camisi karşısındaki, Çaşmakçı Ali Dede Tekkesi mezarlığının penceresi üzerindeki celi «Kelime-i Tevhit» yazısı onun eseridir ki, bunlardan yalnız, Kılıç Ali Paşa Camisi yazıları günümüze ulaşmıştır" Özsayıner: 17, 18).

[26] Ayetin anlamı: "Bunun üzerine rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve "Ey Meryem! Bu sana nereden?" diye sorar, o da "Allah tarafından" cevabını verirdi."Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir"

(https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri erişim tarihi, 15.08. 2022).

[27] Ayetin anlamı: "Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmer-suresi/4120/62-63-ayet-tefsiri erişim tarihi, 15.08. 2022).

[28] Ayetin anlamı: "O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ha%C5%9Fr-suresi/5148/22-24-ayet-tefsiri erişim tarihi, 15.08. 2022).

[29] 34. Ayetin anlamı: "Namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler"; 35. Ayetin anlamı: "İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Me%C3%A2ric-suresi/5397/22-35-ayet-tefsiri erişim tarihi, 15.08. 2022).

[30] Ayetin anlamı: "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun" (https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/245/238-239-ayet-tefsiri erişim tarihi, 15.08.2022); Ayrıca (Özsayıner: 18).

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkâf Nezâreti Defterleri: EV.D. 18729.

İrâde Meclis-i Vâlâ: İ.MVL. 236/8305 1268 B. 19/ 9 Mayıs 1852; İ.MVL.238/8460 1268 Ş. 23 /12 Haziran 1852; İ.MVL. 320/13 1271 Ra. 23/14 Aralık 1854.

Meclis-i Vâlâ: MVL.821/42 1275 Ş. 15/20 Mart 1859.

İrade Dahiliye: İ.DH. 525/36254 1280 Za. 30 /7 Mayıs 1864; İ.DH. 681/47488 1291 S. 15/3 Nisan 1874.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası: A.} MKT. MHM. 353/10 1282 Za. 21 /7 Nisan 1866.

Şûra-yı Devlet: ŞD. 140/63 1314 Ş. 20/24 Ocak 1897.

Babıâli Evrak Odası: BEO. 2185/163808 1321 B. 12 /4 Ekim 1903.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları: MV.153/3 1329 C. 6/ 22 Mayıs 1327/4 Haziran 1911.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aslanapa, O. 1988. *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Ali Sâtı' Efendi/Süleymân Besîm Efendi. 2001. *Hadîkatü'l- Cevâmi' İstanbul Camileri ve Diğer Dînî -Sivil Mi'mârî Yapılar*. (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul.

Bostan, İ. 2022. "Kılıç Ali Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 25. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 410-412.

Cantay, G. 2022. *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Doğanay, A. 2015. "Hatayi Üslubu Motifler", *Hat ve Tezhip Sanatı* (Ed. Ali Rıza Özcan): 436-449. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Evliyâ Çelebi, 2016. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1.-6. Kitaplar*. c.1. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Eyice, S.1963. "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Araştırma ve İncelemeleri I*: 31-132. Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul.

Eyice, S. 1994. "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c.4. Kültür Bakanlığı ve Türk Tarih Vakfı, İstanbul, 557-559.

Eyice, S. 2022. "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.25. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 412-414.

İpşirli, M. 1993. "Cuma Selamlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c.8. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 90-92.

Kolağası Mehmed Râif. 2021. *Mirât-ı İstanbul 1. Cilt 2. Kitap*. (Haz. Doğan Yavaş), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kuban, D. 1997. *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Kuran, A. 1978. "Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler-Humanites* 6: 175-198.

Kuran, A. 1986. *Mimar Sinan*. Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Meriç, R. M. 1965. *Mimar Sinan Hayatı, Eseri I Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Necipoğlu, G. 2013. *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimarî Kültür*. (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öngen, S. 2015. "Tarihi Yapıların İncelenmesinde ve Restorasyonunda Petrografinin (Kayaç Bilim) Önemi", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları* 14: 35-42.

Öngen, S. ve K. F. Vardar 2018. "Gebze Mustafa Paşa Külliyesi: Mısır Kaynaklı Taş Bezemeli Memlûk Sanatı", *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları* 21: 3-28.

Öz, T. 1997. *İstanbul Camileri*. c.2. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sönmez, Z. 1988. *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar- Belgeler*. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tanyeli, U. ve G. Tanyeli 1989. "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16-18.Yüzyıl)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4: 23-31.

Vardar, K. F. 2021. *Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii ve Taş Süslemeleri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Âl-i İmrân Suresi, 37. Ayet." Erişim tarihi, 15.08. 2022.
https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/330/37-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Zümer Suresi, 62. Ayet." Erişim tarihi, 15.08. 2022.
https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Z%C3%BCmer-suresi/4120/62-63-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Haşr Suresi, 24. Ayet." Erişim tarihi, 15.08. 2022.
https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ha%C5%9Fr-suresi/5148/22-24-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Mearic Suresi, 34. ve 35. Ayetler." Erişim tarihi, 15.08. 2022.
https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Me%C3%A2ric-suresi/5397/22-35-ayet-tefsiri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Bakara Suresi, 238 Ayet." Erişim tarihi, 15.08. 2022.
https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/245/238-239-ayet-tefsiri

Özsayıner, Zübeyde Cihan, "Tophane Kılıç Ali Paşa Camisi Yazıları", 15-19, Erişim tarihi, 1.07.2022.
https://docplayer.biz.tr/33829021-Kilic-ali-pasa-camisi-yazit-art.html